

Jan Art (red.)
Marc Boone Ivan Hoste
Godfried Croenen Walter Prevenier
Johan Decavele Erik Thoen
Magda Devos Jacques Van Keymeulen

**Hoe
schrijf ik
de
van mijn** **geschiedenis
gemeente ?**

deel IIIa
Hulpwetenschappen

de late Middeleeuwen en het begin van de Moderne Tijden. Testregio: de kasselrijen van Oudenaarde en Aalst, 2 banden, Gent, 1988, vooral deel 1, pp. II-V.

- 8.47. VAN CAUWENBERGHE (E.), *Het vorstelijk domein en de overheidsfinanciën in de Nederlanden (15de en 16de eeuw)*, Brussel, 1982.
- 8.48. VAN DER WEE (H.), *The Growth of the Antwerp Market and the European Economy (fourteenth-sixteenth centuries)*, 2 dln., 1963, spec. deel 1, pp. 65-105.
- 8.49. VAN UYTVEN (R.), *Stadsfinanciën en stadseconomie te Leuven van de de XIIde tot het einde der XVIe eeuw*, Brussel, 1961.
- 8.50. VAN WERVEKE (H.), *De Gentse stadsfinanciën in de Middeleeuwen*, Brussel, 1934.
- 8.51. VERHULST (A.) en GYSSELING (M.), *Le Compte Général de 1187 connu sous le nom de "Gros Brief" et les institutions financières du comté de Flandre au XIIe siècle*, Brussel, 1962 (uiterst nuttig voor de volle middeleeuwen).

Muntgeschiedenis middeleeuwen

Marc Boone

1. Muntgeschiedenis en geld, enkele definities

1.1. Geld: definitie, soorten, functies

Om de concrete, technische problemen te kunnen aanpakken die zich stellen wanneer men bij historisch onderzoek met middeleeuwse munten en/of geldsoorten wordt geconfronteerd, is het nodig zich vooraf rekenschap te geven van het feit dat ook middeleeuws geld in essentie beantwoordt aan momenteel geldige algemene economische begripsomschrijvingen.

Geld is een algemeen aanvaard tussengood, bedoeld om aan de ruilwaarde van een goed (of een dienst) uitdrukking te geven en om de ruiltransacties vlot te laten verlopen. Het ruilen van goederen en diensten (al dan niet uitgedrukt in geld) behoort tot de kern van elk economisch handelen: het streven naar bevrediging van behoeften met behulp van schaarse middelen.

Omwille van de volledigheid dient er op gewezen dat geld, naast een ruilmiddel ook een waardemeter is (het laat een waardeschatting en prijsbepaling toe) en tenslotte ook een koopkrachtreserve. In dit laatste verband kan men toekomstige consumptie verkiezen boven huidige consumptie, de tijdsvoorkeur haalt het dan van de liquiditeitsvoorkeur (voorkeur voor liquide middelen, dit zijn middelen die onmiddellijk beschikbaar zijn). Indien men omwille van het voorzorgs- of het speculatiemotief middelen achterhoudt, spreekt men van oppotting.

De monetaire geschiedenis bestudeert geld in zijn economische context: aanmaak, gehalte van edelmetalen, monetaire politiek, geldhoeveelheid en -stromen. Ze onderscheidt zich aldus van de numismatiek die in de eerste plaats de munten als materieel gegeven bestudeert en nauw verwant is aan de archeologie en de studie van materiële relictten uit het

verleden. Het is evident dat de raakvlakken tussen beide veelvuldig zijn, bovendien zijn numismatische handboeken vaak de gemakkelijkste (en eenvoudigste) weg om middeleeuwse munten te identificeren.

Geld wordt ingedeeld in metaal-, papier- (beide samen noemt men ook chartaal geld: ze berusten op wettelijke bepalingen, vandaar: *chartaal* van *charta*) en giraal geld. Enkel metaalgeld en giraal geld kwamen in de middeleeuwen voor. Papiergeld ontstond in de loop van de 17de eeuw (Amsterdam, Engeland). Giraal geld (*monnaie scripturale*, *deposit money*, *Buchgeld*) wordt gedefinieerd als het dadelijk en onbeperkt opvraagbaar tegoed bij een bank (of toegepast op de middeleeuwen: bij een instelling of persoon die zich met geldhandel inlaat). Het neemt niet noodzakelijk een stoffelijke vorm aan. Deponeert iemand geld bij een bank, dan heeft geldsubstitutie plaats: chartaal geld wordt in giraal geld omgezet. Kredietschepping (vaak een volgende stap) voert tot geldcreatie.

Alle materiële geld in de middeleeuwen bestaat uit muntstukken, die in een of ander edel metaal, of relatief zeldzaam niet-edel metaal zijn geslagen.

In verband met de waardebepaling van de edelmetaalmunten bestaan twee opvattingen:

- het metallisme stelt dat de ruilwaarde van het geld berust op de waarde van het edelmetaal waar het mee overeenstemt (de dekking). Lange tijd (tot 1971, verlaten van het stelsel van Bretton-Woods, genoemd naar het plaatsje in New Hampshire waar in 1944 de krijtlijnen van de na-oorlogse monetaire politiek werden uitgezet, onder impuls van de Britse econoom John Maynard Keynes: oprichting IMF, goud- en dollarstandaard) huldigde men het principe van de gouddekking: de emissie van geld is gebonden aan vaste voorschriften, een evenredige minimum-dekking van de beschikbare biljetten via het bij de nationale banken bewaarde goud moet worden verzekerd.
- het nominalisme: de waarde van het geld is niet afhankelijk van het metaal waaruit het is vervaardigd of waartegen het kan worden ingewisseld, maar van de goederen en diensten die men er zich mee kan aanschaffen.

Tijdens de middeleeuwen bestond in de meeste gebieden een bimetallisme of dubbele standaard. Een standaardmunt is een munt van edel metaal die een onbeperkt wettig betaalmiddel is en vrij mag worden aangemunt, (in de praktijk nagenoeg exclusief door de overheid). Aan munten uit edel-metaal (of metalen: goud en zilver) hangen enkele voordelen vast: ze

verhouding tot de omvang, ze kunnen zonder groot verlies in kleine hoeveelheden worden verdeeld, ze zijn relatief waardevast gezien de geringe jaarlijkse toename. Toch hebben er zich belangrijke verstoringen voorgedaan: de exploitatie van nieuwe zilvermijnen in het Ertsgebergte (late 15de eeuw) heeft het aanbod van zilver opgedreven en dus de prijs doen dalen in verhouding tot de prijs van goud. Dit laatste metaal was altijd al overgewaardeerd door zijn relatief grotere schaarste.

Bij het naast elkaar voorkomen van twee standaardmunten, waarvan de waardeverhouding niet overeenstemt met de wettelijk vastgelegde verhouding, komt een voorkeur tot stand voor de munt met de sterkste positie. Deze wordt dan opgepot (met het oog op toekomstige betalingen, bijvoorbeeld in het buitenland) en men geeft bij voorkeur de zwakste of zogenaamde slechte munt (want de metaalwaarde is kleiner dan de nominale waarde) uit. '*Bad money drives the good money out*' (wet van Thomas Gresham, 1519-1579). Het verschijnsel dateert evenwel reeds uit de periode voor Gresham: het werd o.m. tijdens de Bourgondische periode doelbewust toegepast door vorsten wier gebieden aan de Bourgondische paalden en die door minderwaardig geld in omloop te brengen het sterkere geld aanzogen, waardoor ze over meer middelen beschikten om metaal aan te kopen en nog meer minderwaardig geld aan te laten maken.

1.2. Mechanismen van geld: deflatie, inflatie, devaluatie, revaluatie

De rol en positie van geld in de economie wordt treffend samengevat in de ruil-vergelijking of Fisher-vergelijking (naar Irving Fischer, 1867-1947):

$$M \times V = P \times T$$

waarin:

m = money, de geldvoorraad

v = velocity, de omloopsnelheid van geld

p = price, algemeen prijsniveau

t = trade, goederenomzet, totaal van verkochte goederen en diensten

Onder omloopsnelheid verstaat men het aantal verhandelingen t.o.v. de totale geldhoeveelheid, verricht tijdens een jaar, om het nationaal inkomen te realiseren.

Fisher is een vertegenwoordiger van de kwantiteitstheorie: elke verandering van de hoeveelheid M heeft een weerslag op het prijsniveau. Geld is

een tussengooi: hoe meer geld er is, hoe meer geld men voor bepaalde goederen/diensten kan aanbieden, hoe hoger derhalve de prijzen. Daalt de geldhoeveelheid, dan dalen de prijzen. Omdat de kwantiteit geld in deze opvatting de causale factor is, spreekt men van de kwantiteits-theorie. De opvatting is onderhevig aan kritiek: de hoeveelheid M is o.m. mede bepaald door de ontwikkeling van de economie en van het bankwezen (giraal geld), P door de sterkte van monopolies, e.d.

Ze blijft evenwel nuttig: algemeen kan men op basis van de Fisher-vergelijking stellen dat veranderingen van het algemeen prijsniveau rechtevenredig zijn met de hoeveelheid geld en de omloopsnelheid van dat geld en omgekeerd evenredig met de hoeveelheid goederen en diensten die met het geld kunnen worden aangekocht.

Op basis van deze vergelijking kan eveneens worden gesteld dat inflatie een toestand is waarin de geldcirculatie sneller aangroeit dan de goederen en diensten die er tegenover staan (gevolg: prijsstijging). Inflatie is namelijk een algemene en aanhoudende stijging van de prijzen van consumptiegoederen. Ze wordt teweeg gebracht door een overbesteding ('demand-pull inflation') of door autonome verhogingen van lonen en winsten met als gevolg belonings- of kosteninflatie ('cost-push inflation'). Inflatie benadeelt renteniers en loontrekkenden (met vaste nominale inkomens), bevoordeelt producenten, bezitters van onroerend goed en levensmiddelen en – indien ze in de hand wordt gehouden – de overheid (openbare schuld). 'Galloping' of hyperinflatie (tot 50% per jaar) blokkeert het vertrouwen in de economie en in de munt, leidt tot oppotten van goede munt en waardevolle voorwerpen.

Inflatie wordt vaak begeleid door een devaluatie, d.i. een door de overheid bepaalde vermindering van de intrinsieke waarde van het geld. Ze is vaak de officiële bekrachtiging van een bestaande devalorisatie t.o.v. andere munten.

Het tegengestelde is een revaluatie, een wettelijke waardeverhoging van de eigen munt ten opzichte van de standaardmunt of andere munten. Tegenover inflatie staat deflatie: door de meeste auteurs gedefinieerd als een vermindering van de geldomloop, zonder dat van een dalende prijsbeweging hoeft sprake te zijn. Het is een toestand van overproductie van goederen en een tekort aan betaalmiddelen: hij leidt vaak tot contractie, samentrekking van de economische bedrijvigheden en van de werkgelegenheid, maar niet noodzakelijk tot prijsdalingen.

2. Munttechniek, rekenmunten en reële munten

2.1. Munttechniek

Het recht om nieuwe munten aan te maken is van oudsher een vorstelijk recht (zoals tolheffingen, heerlijke rechten e.d.). De muntheer bepaalt in theorie de waarde van de munt, de voornaamste beperking van deze bevoegdheid ligt in de voorraad edel metaal die ter beschikking staat. In de praktijk hebben de volksvertegenwoordigingen – en zeker de economisch meer bewuste Derde Stand, voor zover deze door stedelijke elites werd gedomineerd – inmenging in de uitgifte van nieuwe munten opgeëist (zie: bronnedities van de Handelingen der Leden en Staten van Vlaanderen, W. Prevenier, A. Zoete en W. Blockmans). De vorst haalde namelijk winst uit het aanmunten van nieuwe munten: manipulatie van de koersen stond in deze gelijk met een belasting op de koopkracht van alle onderdanen. Daarover was niet onderhandeld, wat de actie van de volksvertegenwoordigingen verklaart.

Bij de uitgifte werd namelijk een koers per vorstelijke ordonnantie voorgeschreven. Na aftrek van de productiekosten behield de vorst een deel winst, de zogenaamde *sleischat*. De praktijk blijkt uit ordonnanties en ook uit de concrete, vaak geheime instructies die de vorst aan zijn muntmeesters gaf. Laatstgenoemden pachtten het muntrecht en brachten het in muntateliers in toepassing.

Met betrekking tot de muntslag, zijn volgende technische begrippen van belang.

- a. *sne* (*taille*) : een getal dat aangeeft hoeveel muntstukken moeten geslagen worden uit een welbepaald gewicht edel metaal. Dit laatste werd uitgedrukt in gewichtseenheden: het pond tot de 12de eeuw (Karolingisch pond van 409 gr.), nadien steeds meer de *mark*. Ze verschilden van streek tot streek, voor onze gewesten van belang zijn vooral: de mark van Troyes (244,7529 gr.), de mark van Keulen (233,856 gr.) en de kleine Vlaamse mark (186,4784 gr.). Het getal van de sne werd vaak uitgedrukt in een aantal rekeneenheden, schellingen en/of penningen (cf. infra).
- b. *gehalte* (*aloi*, *titre*): de verhouding edel metaal tot het totale gewicht van het muntstuk (goud: uitgedrukt in karaat, zilver: uitgedrukt in grein). Technisch was het moeilijk om volledig zuiver zilver te verkrijgen, men hanteerde dan ook verschillende standaarden die als maximale

zuiverheid golden. In Vlaanderen: wit zilver of 'argent blanc' (tot 93,75 % zuiver zilver), in Frankrijk koningszilver (argent-le-roi) dat vanaf de 14de eeuw ook in de Zuidelijke Nederlanden de norm wordt en een zuiverheid had van 95,83 %.

- c. *intrinsieke en nominale waarde*: enerzijds de waarde en het gewicht van het edel metaal in het muntstuk, anderzijds de waarde die de muntheer bij ordonnantie aan het muntstuk heeft verleend. De laatste waarde-aanduiding stelt m.a.w. de wettelijke koers voor, deze valt niet noodzakelijk, zelfs zelden samen met de reële koers die door de markt wordt bepaald. Gebruikers waren zich in de middeleeuwen – vroege moderne tijden goed bewust van het onderscheid tussen beide (naast officiële koersen dient men ook oog te hebben voor marktnoteringen, cf. H. VAN DER WEE, *The Growth of the Antwerp Market and the European Economy*, 3 delen, Leuven, 1963).
- d. *muntvoet*: drukt de verhouding uit tussen de intrinsieke waarde van een munt en de intrinsieke waarde van een groot tournois uit 1329 (in Frankrijk als referentiepunt genomen). Deze laatste had muntvoet 12 ('*au pied 12e*'). De muntvoet x 5 leert het aantal muntstukken dat men kan slaan uit een mark edel metaal (koningszilver). Bij een munt met voet 12 bedraagt dit dus 60. Wanneer men bijvoorbeeld in 1329 voor een mark niet aangemunt zilver 55 s. 6 d. tourn. heeft betaald, en dezelfde mark aangemunt 60 s. tourn. oplevert, laat dit toe de sleischat te berekenen, na aftrek van de produktiekost ('*brassage*').

Verloop van de aanmunting (cf. in bibliografie: AERTS en VAN CAUWENBERGHE, 1987): het muntmetaal werd in de voorgeschreven legering aangemaakt en in cilindervormige staven met de doorsnede van het muntstuk gegoten. De samenstelling van de legering werd getoetst (*essayage*), vervolgens werd de opgewarmde staaf in schijfjes gesneden (*schroot* of *flan*) die met de hamer werden afgerond en platgeklopt en op gewicht gebracht. Tenslotte werd de beeldenaar aangebracht door het schroot tussen twee stempelijzers (een stabiele, '*pile*' en een mobiele, '*trousseau*') te slaan. Pas in de zestiende eeuw stapte men over op een mechanische muntslag, aangedreven door watermolens. De manuele muntwijze leverde – per definitie – onvolmaakte munten op.

De munten uit de middeleeuwen en het Ancien Régime vermelden zelden een waarde, naam van de munt of datum. De waarde evolueerde met de edel-metaalprijs. De verscheidenheid die heerste weerspiegelde de rol van de verschillende muntheren die elk verschillende types munten

sloegen. Enkel de Venetiaanse dukaat behield sinds 1284 een gelijkaardige vorm, wat het groot vertrouwen dat hij internationaal genoot, verklaart. Een munt herkende men aan de beeldenaar en de naam van de muntheer. Het veld is vaak afgezoomd met een lijn of pareltjes, met een opschrift langs de rand (zoals bij een zegel).

2.2. Rekenmunten en reële munten

De munten gaven in oorsprong uitdrukking aan een bepaald gewicht (edel of ander metaal). De naamgeving van de gewichten ging dan ook, na verloop van tijd, over op de munten (reeds vanaf de Karolingische tijd): 1 pond (lb.) stond gelijk aan 20 schellingen (solidi, s.) en aan 240 penningen (denarii, d.), één s. zijnde gelijk aan 12 d.

Tot ongeveer het midden van de 13de eeuw waren de d. de enige reël bestaande munten, lb. en s. waren rekeneenheden (resp. $240 \times d.$ en $12 \times d.$) die niet noodzakelijkerwijs aan reël bestaande munten beantwoordden. Ze werden dan ook als begrip op verschillende muntstelsels toegepast, hun functie bestond er in veelvouden aan te duiden. Het waren rekenmunten, enkel in gebruik om grote bedragen uit te drukken, hun waarde bleef evenwel gebonden aan deze van het reël bestaande stuk zilvergeld, de penning (d.), waarop de veelvouden gebaseerd waren.

1 lb. parisis (par.) = 20 s. par. = 240 d. par.

1 lb. tournois (tourn.) = 20 s. tourn. = 240 d. tourn.

1 lb. gr. (Vlaams) = 20 s. gr. = 240 d. gr.

De onderlinge waardeverhouding hangt af van de reële zilvermunten en hun waarde: indien de basismunt devalueert, dan devalueert (in verhouding tot de andere muntsoorten) ook de rekenmunt.

Gaandeweg tekenen zich vaste verhoudingen af (14de eeuw, Bourgondische tijd) 1 lb. gr. = 12 lb. par. (idem voor de onderverdelingen: 1 s. gr. = 12 s. par. of 1 lb. par. = 20 d. gr. Vl.).

Voor de onderlinge verhoudingen in de 14de eeuw, een periode van belangrijke monetaire turbulenties in het graafschap Vlaanderen, zie: H. VAN WERVEKE, *De Gentsche stadsfinanciën*, pp. 107-161. Typerend is de evolutie in het belang van de parisis. Gaandeweg was de muntontwaarding zo ver gevorderd dat het pond parisis, dat nog tot 1377-78 als de lopende munt in de Gentse stadsrekening wordt gebruikt, vanaf het einde van de 14de eeuw de plaats ruimt voor het pond groten. Parisis-munten worden dan enkel nog gebruikt om kleine bedragen ($1/12$ e van een groot) aan te duiden.

3. Middeleeuwse munten: een historisch overzicht

3.1. De vroege middeleeuwen (tot en met de Karolingers)

In de vroege middeleeuwen namen de Germaanse volksstammen het bestaande Romeinse muntsysteem grotendeels over. Het was een centraal staatsmonopolie met provinciale productieateliers, waarin munten in edel metaal werden aangemaakt (met aanvankelijk goud als voornaamste metaal). Door de schaarste werd aanmuntning in de diverse 'barbarenrijken' opgegeven, pas vanaf het laatste kwart van de 7de eeuw kwam aanmuntning her en der weer op gang. Diverse muntheren hadden voordien het recht op emissie aan zich getrokken: regionale vorsten, kerkelijke instellingen (bisdommen en abdijen) en zogenaamde *monetarii* (private personen, vermoedelijk handelaren) sloegen elk voor zich munten. Het heersend principe was dat van de goudstandaard (monometallisme). Het laatste kwart van de 7de eeuw was andermaal getuige van een evolutie: het zilver verdringt geleidelijk aan en voor lange tijd (tot in de 13de eeuw) het goud.

Het goud is lange tijd zo dominant gebleven omdat de economische ontwikkeling uiterst traag verliep en er weinig behoefte was aan nieuw geld. Omloopsnelheid en reserve waren gering. Het volume aan goederentransacties was in een sterk autarkische economie teruggevallen tot een niveau dat de aanmaak van nieuw geld nauwelijks nodig maakte. Er bestond enkel behoefte aan kleine betaalmiddelen.

Ook op het gebied van de muntslag is de Karolingische periode er een geweest van renaissance, of van een poging daartoe. De Karolingers hebben in de klassieke imperiale traditie wetgevend werk op monetair vlak tentoon gespreid. Vanaf 751 dragen de munten opnieuw de naam van de vorst, het aantal muntateliers daalt gevoelig, de overheid neemt het monopolie krachtig ter hand. Geleidelijk aan komt er ook meer eenvormigheid in de geproduceerde munten, alle uit zilver. Vanaf ca. 743 wordt de gewichtsindeling van het lb. ook inzake munten overgenomen (1 lb. = 20 s. = 240 d.). Vanaf 793/4 wordt eveneens een halve penning, de obool (afkorting: ob. of s. van *semis*) geslagen.

3.2. Vanaf het midden van de 9de eeuw tot de 11de eeuw

Vanaf het midden van de 9de eeuw deelt ook de muntslag in de veralgemeende teloorgang van de Karolingische aspiraties. Het muntmonopolie raakt versnipperd. De muntslag werd, als bestanddeel van het vorstelijk domein, in *beneficium* gegeven, hij raakte m.a.w. verstrikt in de feodale logica. Onder meer kerkelijke instellingen en regionale graven verkregen of usurpeerden in toenemende mate het recht om het koninklijk muntrecht uit te oefenen. Als gevolg daarvan werd het omloopgebied van de munten andermaal beperkter. Omwille van de geloofwaardigheid werden oude koninklijke munttypes nog geruime tijd geïmiteerd (zogenaamde '*types immobilisés*'). Langzamerhand sloegen regionale heersers eigen munten, in Vlaanderen ca. 1000 (Boudewijn IV).

In Frankrijk groeit het gezag en de invloed van de koninklijke munten geleidelijk aan, naarmate de Capetingers hun aanvankelijk lokaal en regionaal gezag (geconcentreerd in de Ile-de-France) uitbreiden. Filips II August (1180-1216) installeerde andermaal een echte koninklijke munt, met twee munttypes. Enerzijds het pond parisis dat tot Karel V (1365-1380) onveranderd bleef, aangemaakt in Parijs en de ateliers in het Noorden van het koninkrijk; anderzijds het pond tournois (geslagen te Tours) na de aanhechting van grote delen van Westelijk en Zuidelijk Frankrijk (die voorheen Engels waren). Vanaf 1221 werd en bleef de onderlinge verhouding 4 par. = 5 tourn.

3.3. De 12de en 13de eeuw

In de loop van de 12de-13de eeuw zette de Europese economie een groeifaze in. De herleving en het intenser worden van de interregionale en internationale handel deed de behoefte aan meer en zwaarder geld toenemen. Italië was, niet toevallig, koploper. Zowel in Venetië (1202) en Firenze (1237) werden zwaardere zilvermunten aangemunt: de *denarii grossi argenti*. In Frankrijk volgde Lodewijk IX het voorbeeld met de aanmuntning, sinds 1266, van een groot tournois (naast de oude tourn. en par.). De economie bleef groeien en de zwaardere zilvermunten voldeden niet meer aan de noden van de internationale handel, de goudmunten deden hun rentree: andermaal eerst in Italië (florijn van Firenze: 1253, ducaat van Venetië vanaf 1284). In Frankrijk volgde Lodewijk IX in 1266 met een gouden écu.

In Vlaanderen lieten de graven sinds ca. 1000 munten aanmaken, onder Diederik Van de Elzas (1128-68) werd een munt ('*petit denier de Flandre*') geslagen die tot het einde van de 13de eeuw quasi onveranderd bleef.

Zowel rond 1200 als rond 1260 hadden kleine aanpassingen plaats. Door zijn groot prestige en ruime verspreiding had de parisis-munt veel succes in Vlaanderen (en een hogere koers in vergelijking tot zijn intrinsieke waarde). Vanaf 1270 imiteerde men ook Engelse munten (de sterling), bijvoorbeeld, in 1276: dubbele sterling aangemaakt onder Margareta van Constantinopel (gelijk aan 8 d. tourn.). Vanaf 1300 werd ook de Franse groot geïmiteerd.

Het bimetallisme drong zowat overal in Europa in de loop van de 13de eeuw door. Het berustte op een vaste waardeverhouding tussen zilver en goud. Toen in het laatste kwart van de 13de eeuw de Europese economie ging sputteren, verstoorde ernstige prijschommelingen het marktmechanisme. Door de schaarste aan edelmetaal ging men tot devaluaties over om de geldvoorraad uit te breiden en de circulatie te stimuleren.

3.4. De 14de eeuw

De aanvang van de 14de eeuw wordt – ook omwille van de oorlogssituatie in Frankrijk – een periode van herhaalde muntmanipulaties. De periode van 1290-1330 is een der eerste van hyperinflatie in de Westerse middeleeuwen. De sterk stijgende prijzen brachten de wet van Gresham in werking, stimuleerden speculatie en versterkten aldus nog extra de hausse (van de geldwaarde). Om edel metaal aan te trekken naar zijn ateliers, moest de koning het spel meespelen (hoge bedragen neertellen voor edel metaal), wat een sneeuwbal effect in werking zette.

De Franse muntpolitiek had ook voor Vlaanderen ernstige gevolgen. Een aspect van het Frans-Vlaamse conflict bij de aanvang van de 14de eeuw was monetair: de Franse koning verzette zich tegen het aanmunten van Vlaamse dubbele sterlings in Aalst en Valenciennes. Het verbod op gebruik van niet-Franse munten verstoorde de internationale handel en de principes van vrije handel. Pas rond 1319 zou de situatie in Vlaanderen zich stabiliseren, rond de verhoudingen: 1 lb. gr. = 12 lb. par. = 40 lb. paym(ent). De groot was de basis voor de rekenmunt geworden, het pond groten begon aan zijn opmars als rekeneenheid in de boekhoudingen (van vorsten en steden), het pond par. dat aan hevige schommelingen onderhevig was geweest, wordt een ondergeschikte rekeneenheid (1/12e van de groot). Een penning par. werd nog aangeslagen (d. par. of dubbele mite, 1 mite = 1/24e d. gr.) als pasmunt. Wel bleef de relatie met Frankrijk, ook op het monetaire vlak, gespannen: de boete die Vlaanderen in het kader van het verdrag van Athis (1305) moest betalen, diende in nieuwe, zware munt te worden afgelost.

In het spoor van de Honderdjarige oorlog zette vanaf 1336 een kwarteeuw van monetaire wanorde in (tussen 1336 en 1360: 85 mutaties, waarvan 15 revaluaties). Achterliggende oorzaak (naast politiek-militaire factoren) is de aanhoudende schaarste aan zilver: de koningen moeten de prijs die hun ateliers voor nieuw zilver betalen steeds optrekken, waardoor ze hun munt duurder moeten verkopen. Dit leidt tot een hoger devaluatieritme. Wat het meest ontbrak was 'zwart geld': de kleine stukjes die door het grote publiek voor alledaagse transacties werden gebruikt. De winst die op deze stukjes bij aanmunting kon worden gemaakt, was zo laag, dat de aanmunting verwaarloosd werd. Bovendien schuwden de vorsten geen manipulaties en misleidingen bij het voeren van een monetaire politiek. In dit klimaat van wantrouwen gaat het publiek massaal tot oppotting over (thesaurisatie in vaatwerk en zilverwerk): wet van Gresham.

In Vlaanderen (en de Nederlanden) was de 14de eeuw ook een periode van aanhoudende dalingen. In 1337 werd een eigen Vlaamse groot (de 'leeuwengroot') geslagen, lichter dan de Franse en met eigen beeldenaar (een leeuw in een krans van 12 bladeren). Hij werd de basis van het Vlaamse muntstelsel en richtinggevend in de Nederlanden. Vanaf 1339 waren er pogingen om een Vlaams-Brabantse munt te slaan (akkoord van Van Artevelde). Het zou niet de enige keer zijn dat de opstandige stedelingen, vanuit hun evidente belangen als handelaars en ondernemers direct in de monetaire politiek zouden ingrijpen. In 'normale' jaren waren ze de tegenspelers bij uitstek van de centrale overheid, wat in de onderhandelingen die in het kader van de volksvertegenwoordigingen en representatieve instellingen werden gevoerd, klaar tot uiting kwam. Ten tijde van de aanhoudende opstanden tegen Maximiliaan van Oostenrijk (1482-92) zouden ze zelfs o.l.v. Gent tot de aanmunting van eigen geld overgaan, zodanig was het vertrouwen in de vorstelijke muntmissies geslonken. De muntontwaardingen leidden in 1364 tot de uitgifte van een dubbele groot, ook plak, stuiver of patard genoemd (beeldenaar: zittende leeuw met toernooihelm). De Vlaamse graven gingen spoedig ook gouden munten slaan: vanaf 1337 de écu (in imitatie van de Franse écu), later de mottoen (1355) de royaal (1359), de frank (ruiter, 1360 in Frankrijk, in 1361 in de Nederlanden geïmiteerd). In 1365: de Vlaamse 'lyoen' (leeuw).

Vanaf 1360 keert Frankrijk terug naar een stabiele munt (tot 1385). Een strenge regeringscontrole, (verbod op uitvoer biljoen, niet-aangemunt edel-metaal) en prijsbeheersing waren de achtergrond. Vanaf 1385 zou de aanhoudende schaarste aan zilver (vooral voor de kleine munten) tot een inflatoire spiraal met devaluaties leiden.

In de Nederlanden hadden de herhaalde devaluaties in Vlaanderen een desastreus effect op de Brabantse munt: het muntmetaal werd uit Brabant naar Vlaanderen gezogen, de hertogelijke munt in Vilvoorde moest zelfs sluiten. Herhaalde devaluaties bij het begin van de Bourgondische periode (1386-88) brachten het mechanisme van aanzuiging naar de Vlaamse muntateliers opnieuw op gang. Pas toen Filips de Stoute in 1390 het Brabants muntatelier in handen kreeg, ging hij tot een revaluatie over. In 1390 begint de stabiele Bourgondische muntpolitiek (pas tegen 1394 door het publiek aanvaard: marktwaarde van de munten is andermaal niet noodzakelijk gelijk aan officiële wisselkoers).

3.5. De 15de eeuw

In 1407 zal Jan zonder Vrees een revaluatie opleggen, met dubbel doel: edelmetaal aanzuigen naar de Vlaamse muntateliers, zijn eigen winst (sleischat) opvoeren met op de achtergrond zijn hoge financiële noden in Frankrijk. De hele operatie resulteerde evenwel in chaos. Er heerste *larghezza* op de Brugse handelsmarkt (geld teveel, geen transacties!); tussen het besluit en de uitvoer verliepen twee maanden: schuldenaars wilden vereffenen, schuldeisers uitstellen, gevolg: afremmen van transacties. Omdat er te weinig metaal voorhanden bleek om de nieuwe munten aan te maken, raakten de nieuwe munten overgewaardeerd, wat uiteindelijk de wet van Gresham in werking stelde.

Een en ander resulteerde in wantrouwen bij de onderdanen en een sluipende ontwaarding. Om dit tegen te gaan beloofde Filips de Goede van bij zijn aantreden in 1419 een stabiele muntpolitiek. De uitbreiding van de Bourgondische staat en vooral de acute geldnood, ingegeven door de veroveringspolitiek in Holland-Zeeland en de aanslepende conflicten in Frankrijk, brachten andermaal de spiraal van devaluaties op gang. Filips omzeilde aanvankelijk zijn belofte in Vlaanderen, door geld te laten aanmunten in eigen ateliers, maar buiten Vlaanderen gelegen. De herhaalde devaluaties waren vooral nadelig voor de Engelse munt: het edelmetaal (vooral goud dat sterker werd gedevalueerd) werd uit Engeland naar de Bourgondische ateliers aangezogen. In 1429 riposteerde Engeland: voortaan kon wol in Calais enkel nog contant betaald worden (*Calais staple ordinance*, *bullion ordinance*). Brabant kende nog veel sterkere devaluaties dan Vlaanderen, bij de aanvang van de 15de eeuw stabiliseerde de onderlinge verhouding zich op 1 lb. gr. Vl. = 1 lb. 10 s. gr. Brab. die het gehele Ancien Régime door geldig zou blijven.

De anarchie in Frankrijk leidde tot herhaalde devaluaties (Franse koning, Engelse koning, dauphin en Bourgondische hertog gaven door en vooral tegen elkaar munten uit). Uiteindelijk zou ook hier moeten worden gewacht tot er stabiliteit heerste op het politiek-militaire vlak alvorens monetaire rust intrad (vrede van Atrecht, 1435, tussen Frankrijk – Bourgondië – Engeland).

In 1433 werd in de Bourgondische Nederlanden een munthervorming uitgevoerd, na overleg met de onderdanen in hun respectievelijke statenvergaderingen. De hervorming hield essentieel een belofte van stabiliteit in: gedurende 20 jaren zouden type en koers van de munt onveranderd blijven (zilvermunt: vierlander van 2 groten: geslagen in zowel de ateliers van Vlaanderen, Brabant, Holland en Henegouwen; goudmunt: Philip-pusrijder, koers 48 groten). De munten waren gemeenschappelijk voor de hele Bourgondische Nederlanden en een goede voorraad werd gegarandeerd (de vorst zag daardoor af van een noemenswaardige sleischat). Randgebieden van de Bourgondische staat gaven minderwaardige munten uit met een lagere intrinsieke waarde waardoor ze vooral goud uit de Bourgondische Nederlanden aanzogen. In 1454 wordt een nieuwe munt, de leeuw (waarde: 60 gr.) aangemaakt met wat lichter gehalte en vooral een lichter gewicht. Onder Karel de Stoute werd uiteindelijk het antwoord gevonden op de concurrentie met de gouden Rijnse gulden, de Andriesgulden (vanaf 1466): als Filips- of Karolusgulden gedurende de hele 16de eeuw aangemunt, pariteiten: 1466: 41 gr.; 1474: 48 gr.; 1482: 60 gr.; 1492: 48 gr.

De jaren 1477-92 zijn voor de Nederlanden een der woeligste monetaire periodes: hyperinflatie, opeenvolgende devaluaties en twee mislukte revaluaties. De aanhoudende oorlogstoestand, de weigering vooral van de grote steden om Maximiliaan van Oostenrijk als regent voor zijn minderjarige zoon te erkennen, de stijging van de prijzen, het mechanisme van de wet van Gresham en uiteindelijk zelfs revolutionaire muntslag in Gent (Coppenhole's) leidden tot aanhoudende verwarring. Maximiliaan kreeg zo goed als geen enkele bede goedgekeurd, wat tot het uitputtend gebruik van de sleischat als inkomstenbron leidde: in 1488 goed voor 25% van alle ontvangsten (een record, in hetzelfde jaar werd ook met 50% gedevalueerd, het jaar voordien reeds met 10% en kort daarop met nog eens 25%). Pas met de hervorming van 1496 werd opnieuw aangeknoopt met de Bourgondische politiek van monetaire stabiliteit. Met ingang van de 16de eeuw deed zich een gevoelige verhoging van de zilvervoorraad voor (invoer uit kolonies).

4. Bronnenmateriaal en problemen bij verwerking

Monetaire gegevens treft men in een grote verscheidenheid van middeleeuwse bronnen aan. Uiteraard in rekeningen van allerlei instanties en op zowat alle mogelijke echelons: steden, vorsten, kerkelijke instellingen, families (zie een overzicht in *'Hoe schrijf ik de geschiedenis van mijn gemeente. Deel 2: 12de-18de eeuw*, pp. 75-84), maar ook elke banale oorkonde die over een transactie of een contract verslag uitbrengt, bevat wel een of andere prijs, pachtsom, schuld enz. die in een geldbedrag is uitgedrukt.

Bij het inschatten van een dergelijke informatie en bij de verwerking zijn een aantal praktische algemene regels te formuleren:

- duid bij gebruik van munten steeds aan over welke muntsoort het gaat, gebruik daarbij de courante afkortingen die ook in de bronnen voorkomen en zeker in de wetenschappelijke literatuur: par. = parisis, gr. = groot, mit. = miten, tourn. = tournois;
- gebruik bij het weergeven van in geld uitgedrukte bedragen de standaardafkortingen voor het pond en zijn onderdelen, ze zijn geldig binnen elke muntsoort: lb. voor pond (van *libra*), s. voor schelling (van *solidus*), d. voor penningen (van *denarius*). Na de d. kan nog de indeling s. (*semis*) of ob. (*obolus*) volgen: beide geven een halve d. aan;
- bij kwantitatieve verwerking van gegevens: steeds herleiden naar de kleinste eenheid (d.), bij voorkeur steeds van dezelfde munt (in Vlaanderen, tijdens de late middeleeuwen de groot of par.) volgens de regel 1 lb. = 20 s. = 240 d.; 1 s. zijnde gelijk aan 12 d.
- in de mate van het mogelijke: hanteer de equivalenties zoals in de bron zelf opgegeven. In de meeste boekhoudingen is het de gewoonte dat de ontvanger bij de aanhef van een rekening aangeeft wie ze heeft opgesteld, over welke periode ze loopt en vooral: in welke munt ze is opgesteld. Dergelijke equivalenties worden vaak uitgedrukt in relatie tot reële munten of in relatie tot de rekenmunt. Bijvoorbeeld: in centrale Bourgondische rekeningen (overkoepelend voor verschillende gewesten, rekeningen van de *'receveur général de toutes les finances'*) wordt vaak een pond gehanteerd dat aan 40 d. gr. Vlaams wordt verrekend.
- indien de bron geen indicatie geeft: spoor met behulp van onderstaande literatuur koersen op die chronologisch en geografisch zo dicht mogelijk bij uw bron liggen (op de hoede zijn voor periodes van sterke monetaire strubbelingen, zie overzicht hiervoor)
- hou in de mate van het mogelijke rekening met het onderscheid tussen normatieve bepalingen (koersen vastgelegd door de vorst in ordonnan-

ties) en reële koersen (gehanteerd door tijdgenoten in marktsituaties, in bronnen uit de praktijk). Druk bij twijfel bepaalde bedragen eerder tweemaal uit.

5. Bibliografie

De synthese met autoriteit is momenteel SPUFFORD (P.), *Money and Its Use in Medieval Europe*, Cambridge 1988 (paperback ed. 1989). Voor Frankrijk nog steeds: FOURNIAL (E.), *Histoire monétaire de l'Occident médiéval*, Paris, 1970, voor Nederland: ENNO VAN GELDER (H.), *De Nederlandse munten*, Utrecht, 1984 (2de ed., Aula nr. 213), BAERTEN (J.), *Muntslag en muntcirculatie in de Nederlanden. Noord en Zuid op de weegschaal, 7de-16de eeuw*, Brussel, 1983.

Over munten (en aanmaak van): GRIERSON (Ph.), *Numismatics*, Oxford, 1975, in vertaling: *Monnaies du moyen âge*, Fribourg, 1976. Een recente bijdrage voor de Nederlanden (met uitvoerige literatuurverwijzing): AERTS (E.) en VAN CAUWENBERGHE (E.), "Organisatie en techniek van de muntfabricage in de Zuidelijke Nederlanden tijdens het Ancien Régime" *Jaarboek van het Europees genootschap voor munt- en penningkunde*, 1987, pp. 7-144.

Over de politieke implicaties van monetaire politiek (vooral in de Nederlanden) cf. de edities van de *Handelingen van de Leden en van de Staten van Vlaanderen (1384-1506)*, Brussel, Koninklijke Commissie voor Geschiedenis (cf. *'Hoe schrijf ik*, dl. 2, p. 72) door W. PREVENIER (voor Filips de Stoute), A. ZOETE (voor Jan zonder Vrees) en W. BLOCKMANS (rest van de Bourgondische periode) en de studie van BLOCKMANS (W.P.), "La participation des sujets flamands à la politique monétaire des ducs de Bourgogne (1384-1500)" *Revue belge de numismatique*, CXIX, 1973, pp. 103-134. Voor de turbulente veertiende eeuw kan men nog steeds in vertrouwen terugvallen op de monetaire studies van VAN WERVEKE (H.), de meeste zijn gebundeld in de verzameling van zijn opstellen: *Miscellanea mediaevalia*, Gent, 1968, pp. 133-280.

Aanvullende informatie in de bundel: MAYHEW (N.J.) ed., *Coinage in the Low Countries (880-1500). The Third Oxford Symposium on Coinage and Monetary History (Bar Internat. Series 54)*, Oxford, 1979. Over de grote Bourgondische hervorming van 1433: SPUFFORD (P.), *Monetary Problems and Policies in the Burgundian Netherlands, 1433-1496*, Leiden, 1970.

Gegevens over onderlinge muntverhoudingen, voor de 14de eeuw blijft nuttig: VAN WERVEKE (H.), *De Gentsche stadsfinanciën in de middel-eeuwen*, Brussel, 1934. Het handboek voor internationale vergelijking is SPUFFORD (P.), *Handbook of Medieval Exchange*, London 1986 (Royal Historical Society, *Guides and Handbooks* 13), sinds kort ook op computer en in een prototype-versie op CD-rom beschikbaar via de *Medieval and Early Modern Data Bank* (MEMDB) uit Rutgers (New Jersey).

Voor de Bourgondische periode blijven volgende voorlopige uitgaven essentieel: VAN DER WEE (H.) en AERTS (E.), *Vlaams-Brabantse muntstatistieken. Deel 1: aanmuntingsgegevens van de zilvermunten*, Leuven, 1980, *Deel 2: de aanmuntingsgegevens van de gouden munten (1330-1506)*, Leuven, 1985.

Van groot belang zijn de talrijke studies van MUNRO (J.H.), *Wool, Cloth and Gold: the Struggle for Bullion in Anglo-Burgundian Trade, 1340-1478*, Brussel, 1973, verder: "Mint outputs, money and prices in late medieval England and the Low Countries" *Trierer historischer Forschungen*, Trier, 1984, pp. 31-122, "Petty coinage in the economy of late-medieval Flanders: some social considerations of public minting", in: E. VAN CAUWENBERGHE ed., *Precious Metals, Coinage and the Changes of Monetary Structures in Latin America, Europe and Asia*, Leuven, 1989, pp. 25-56. Een belangrijke selectie van de studies van Munro werd gebundeld in MUNRO (J.H.), *Bullion Flows and Monetary Policies in England and the Low Countries, 1350-1500*, Variorum reprints (1992), in dezelfde reeks verschenen ook nog andere bundels van algemene aard: MISKIMIN (H.A.), *Cash, Credit and Crisis in Europe, 1300-1600*; GRIERSON (Ph.), *Later Medieval Numismatics (11th-16th centuries)*; LOPEZ (R.S.), *The Shape of Medieval Monetary History*.

Tenslotte zal men vaak met vrucht munten kunnen identificeren aan de hand van numismatische overzichtswerken. Algemeen en specifiek voor de Zuidelijke Nederlanden verdienen vermeld te worden:

BERNAYS (E.) en VANNERUS (J.), *Histoire numismatique du comté puis duché de Luxembourg et de ses fiefs*, Brussel, 1910 (Académie royale de Belgique, Classe des lettres, mémoires coll. in-4°, 2e série, t. 5).

CHALON (R.), *Recherches sur les monnaies des comtes de Hainaut*, Brussel, 1848.

DE CHESTRET DE HANEFFE (J.), *Numismatique de la principauté de Liège et de ses dépendances* (Bouillon, Looz), Brussel, 1890, (Académie royale, mémoires couronnés et mémoires des savants étrangers tome 50).

DUMAS-DUBOURG (F.), *Le monnayage des ducs de Bourgogne*, Louvain-la-Neuve, 1988 (Numismatica Lovaniensia 8).

ENGEL (A.) en SERRURE (R.), *Traité de numismatique du Moyen Age*, 3 delen, Parijs, 1891-1905.

ENNO VAN GELDER (H.) en HOC (M.), *Les monnaies des Pays-Bas bourguignons et espagnols 1434-1713*, Amsterdam, 1960.

GAILLARD (V.), *Recherches sur les monnaies des comtes de Flandre*, Gent, 1857.

GHYSSENS (J.), *Les petits deniers de Flandre des XIIe et XIIIe siècles*, Brussel, 1971 (Cercle d'études numismatiques, travaux 5).

HOC (M.), *Histoire monétaire de Tournai*, Brussel, 1970.

DE WITTE (A.), *Histoire monétaire des comtes de Louvain, ducs de Brabant et marquis du Saint Empire Romain*, Antwerpen, 1894 (Annales de l'Académie d'archéologie de Belgique, série in-4°, t.I, fasc. 1).

Tenslotte kan men zich het best op de hoogte houden van recente publicaties op zowel het terrein van de numismatiek als van de monetaire geschiedenis aan de hand van enkele gespecialiseerde tijdschriften, die doorgaans ook specifieke bibliografiën bevatten. Voor de monetaire geschiedenis van onze gewesten zijn het meest van belang (met verwijzing naar de meest recente aflevering):

Revue belge de numismatique et de sigillographie – *Belgisch Tijdschrift voor numismatiek en zegelkunde* (Brussel, CXXXIX, 1993).

Europees Genootschap voor munt- en penningkunde, jaarboek 1993 (Europees genootschap voor munt- en penningkunde, Belsenakenstraat 20, 3020 Herent).

Revue numismatique (Paris, 1994, VIe série, tome XXXVI), Société française de numismatique, rue Richelieu 58, 75002 Paris.

Cercle d'études numismatiques, Bulletin vol. 30, 1993 (Cercle d'études numismatiques, 4 Keizerslaan, 1000 Brussel).

Grote bibliotheken omvatten doorgaans ook een speciale afdeling (vaak kabinet genoemd) voor munten en medailles, ze beschikken dan ook over een specifieke handbibliotheek: dit is onder meer het geval voor de Koninklijke Bibliotheek Albert I in Brussel en voor de Centrale Bibliotheek Universiteit Gent.